

Guido M. C. Jansen

Eglon van der Neer, Franz Ertinger en Joseph Werner de Jonge: notities bij een aanwinst

Een van de laatste aanwinsten van de Afdeling Schilderijen onder het directoraat van Pieter van Thiel is een klein historiestuk van de hand van Eglon van der Neer (1634–1703), zoon van de meer bekende schilder van landschappen bij maanlicht, Aert van der Neer (afb. 1). Het bijzonder fraaie doek met een voorstelling van *Circe straft Glaucus door Scylla in een monster te veranderen* was al eerder in 1989 op de door Peter Hecht samengestelde tentoonstelling *De Hollandse fijnschilders; Van Gerard Dou tot Adriaen van der Werff* in het Rijksmuseum te zien als bruikleen van Nicholas Stogdon uit New York.¹ Hecht was overigens ook degene die de acquisitie van het schilderijtje door het Rijksmuseum wereldkundig maakte; eerst op het symposium *De kunst van het verzamelen* in Den Haag in oktober 1990 en daarna in een aanwinstenrubriek in *Kunstschrift* van mei/juni 1991.² Op het 169(5) gedateerde doek, dat vorig jaar overigens opnieuw werd gerestaureerd, is een geschiedenis uit Ovidius' *Metamorphosen* te zien en wel het verhaal van de tragische liefde van de onooglijke zeegod Glaucus voor de mooie waternimf Scylla (XIII: 895–967). Aangezien de nimf steeds voor Glaucus wegluchtte, riep hij de hulp in van de tovenares Circe. Circe was echter op haar beurt op de goedaardige zeegod verliefd. Nadat Glaucus haar aanzoek had afgewezen, betoverde de jaloerse Circe daarop haar concurrente Scylla, maar niet in de zin zoals

Glaucus had bedoeld: tot zijn grote verdriet veranderde het met gif overgoten meisje in een afschuwelijk zeemonster (XIV: 59). Van der Neer is – voor zover bekend – de enige zeventiende-eeuwse schilder uit de Nederlanden die dit verhaal heeft uitgebeeld.³ In prentreeksen met illustraties naar verhalen uit Ovidius is deze ongebruikelijke scène echter nog wel eens aan te treffen en we mogen aannemen dat Van der Neer de inspiratie voor zijn unieke schilderij uit zo'n serie afbeeldingen bij Ovidius heeft geput. Hecht beeldde in zijn catalogus een zeldzaam, in 1606 gepubliceerd en nogal knullig prentje van Pieter de Jode I naar Antonio Tempesta met de betoverde Scylla af, maar een compositorische parallel was daarmee nog niet gevonden. Eén van de minder bekende reeksen met illustraties uit de *Metamorphosen* is zeker die van de uit Straatsburg afkomstige Franz Ertinger (1640–ca.1710) naar ontwerpen van Joseph Werner de Jonge, die minstens zeven bladen groot in 1662 in Rome werd gepubliceerd.⁴ Het blad uit die serie dat tot nu toe steeds als een toverscène met de mythologische heks Medea werd geduid, stelt evenwel de verandering van Scylla in het beruchte, zeelieden verslindende monster voor (afb. 2). Het zal duidelijk zijn dat dit prentje het voorbeeld voor Van der Neers schilderij is geweest. De rotsachtige omgeving, het doorzichtige naar boven, het vogelachtige monster dat Circe terzijde staat, zelfs de zijn vertwij-

Afb. 1. Eglon van der Neer, *Circe straft Glaucus door Scylla in een monster te veranderen*, 169(5). Doek, 64 x 53,3 cm. Rijksmuseum Amsterdam.



Afb. 2. Franz Ertinger, *Circe straft Glaucus door Scylla in een monster te veranderen*, 1662. Gravure, 16,4 × 11,6 cm. Rijksprentenkabinet Amsterdam.



feling verbijtende Glaucus en de betoverde Scylla die wanhopig in haar slangenhaar grijpt, dit alles heeft Van der Neer zonder veel veranderingen in spiegelbeeld nagevolgd. Slechts de vegetatie met onder andere distels en papavers rechtsonder op het schilderij heeft Van der Neer aan Werners inventie toegevoegd. Deze wilde flora vormt als het ware een tweede signatuur van de meester. Houbraken verhaalde in dit verband uitvoerig over *een groote woeste hof*, waarin de kunstenaar *allerhande wilde kruiden zelfs aankweekte, die hy gebruikte om naar te schilderen* en verwees daarbij naar ons schilderij, toen nog in de collectie van David Amori te Amsterdam, als voorbeeld van uitvoerig, naar de natuur geschilderde *Distels, Kruitjes, en stam van een Boom omwoelt met klim*.⁵ Het oorspronkelijke, door Ertinger in prent

gebrachte miniatuur van de Zwitserse schilder Joseph Werner de Jonge (1637–1710) is bewaard gebleven en bevindt zich tegenwoordig in het Kunstmuseum te Bern.⁶ Deze gouache toont nog meer overeenkomsten met Van der Neers schilderij, omdat de handeling in dezelfde richting verloopt (afb. 3). De in Bern geboren maar in Basel opgegroeide Werner was al op jonge leeftijd een Europese vermaardheid, die in 1662, 25 jaar oud, door Lodewijk XIV uit Rome naar Parijs werd gehaald, waar hij een aantal jaren voor het hof heeft gewerkt. In 1695 echter, het jaar waarin Van der Neers schilderij ontstond, was Werner in Berlijn woonachtig, waar hij met Augustinus Terwesten de zojuist opgerichte academie leidde. Zijn miniaturen en kabinetstukjes stonden met name in Duitsland in hoog aanzien, zodat het niet verwonderlijk is dat Van der Neer, die in die tijd in Düsseldorf woonde, werk van Werner als model heeft gebruikt. De gedetailleerde stijl van Werner sluit bovendien nauw aan bij die van Van der Neer, die in die tijd vooral fijngeschilderde historiën in een landschappelijke omgeving vervaardigde, net als Werner overigens. Het blijft evenwel de vraag of Van der Neer het miniatuur in Bern ook in werkelijkheid gezien kan hebben. Over de plaats waar het stuk zich omstreeks 1695 bevond, is helaas niets bekend.⁷ Daarom lijkt het voorlopig toch maar beter om aan te nemen dat Van der Neer de prent van Ertinger in plaats van Werners origineel als model heeft gebruikt. De schilder kon dan, wellicht om zijn voorbeeld te maskeren, het werk in spiegelbeeld hebben overgenomen; misschien ook had hij slechts een tegendruk van de prent tot zijn beschikking. Hoe dit ook zij, Eglon van der Neer kon de graveur van de Ovidius-reeks, Franz Ertinger, nog persoonlijk hebben gekend. Deze was vanaf 1677/'78 voor een langere periode in Antwerpen woonachtig, juist in de tijd dat Van der Neer eveneens in de Zuidelijke Nederlanden, maar dan in Brussel, werkzaam was. Van der Neer moet toen overigens regelmatig in de Scheldestad zijn geweest, waar Jacob Campo Weyerman hem nog heeft zien lopen *langs de Antwerpse straten met rode pollevyen [= hakken] onder zijne schoenen*.⁸

Afb. 3. Joseph Werner de Jonge, *Circe straft Glaucus door Scylla in een monster te veranderen*, ca. 1660–1662. Gouache op perkament, 19 × 14 cm. Kunstmuseum Bern.



Noten

* Met dank aan Peter Hecht en Helen van der Meij voor hun op- en aanmerkingen.

¹ Peter Hecht, *De Hollandse fijnschilders; Van Gerard Dou tot Adriaen van der Werff*, Amsterdam & Maarssen/Den Haag 1989 (cat. tent. Rijksmuseum Amsterdam 1989-1990), pp. 146-149, nr. 29.

² Peter Hecht, 'Het museum als verzamelaar', *Een symposium in Den Haag. De kunst van het verzamelen 1990*, Den Haag 1991, p. 35; dezelfde, 'Een van der Neer voor het Rijksmuseum', *Kunstschrift* 35 (1991) nr. 3, pp. 5-6.

³ Vergelijk de opgave bij A. Pigler, *Barock-themen*, deel 2, Budapest 1974, pp. 97-98, waar alleen maar voorbeelden van de ontmoeting tussen Glaucus en Scylla staan genoteerd. Ook de DIAL (*Decimal Index to the Art of the Low Countries*) geeft onder de nrs. 92H52.11 en 97EE3 geen enkel voorbeeld van Scylla's betovering door Circe.

⁴ Jürgen Glaesemer, *Joseph Werner 1637-1710*, Zürich/München 1974, pp. 218-219, nrs. 165, 167-172 met illustraties van alle tot nu toe bekende prenten. Het blad met *Circe, Glaucus en Scylla* is nr. 167.

⁵ Arnold Houbraken, *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen*, deel 3, Amsterdam 1721, pp. 174-175.

⁶ Glaesemer, *op.cit.* (noot 4), pp. 150-152, nr. 67. Een leerling van Werner, David Dick, heeft dit miniatuur gekopieerd. Deze kopie bevindt zich in de Gemäldegalerie te Berlijn, inv.nr. M 625; Glaesemer, *op. cit.* (noot 4), p. 236, nr. 284 met afb. 67c. Voorts kennen we nog een tekening van Werner met hetzelfde onderwerp en ongeveer dezelfde compositie in het Kupferstichkabinett van de Staatliche Museen in Berlijn-Dahlem. Volgens Glaesemer moet deze penseeltekening ongeveer twintig jaar na het miniatuur in Bern zijn ontstaan; zie Glaesemer, *op.cit.* (noot 4), p. 133, nr. 44 met afb. en lit.

⁷ De herkomst van het miniatuur gaat niet verder terug dan tot 4 september 1747, toen het samen met Werners *Vertumnus en Pomona* als deel van de collectie van de schilder en kunsthandelaar Jacques de Roore in Den Haag voor vijftig gulden werd verkocht. Zie Gerard Hoet, *Catalogus of naamlyst van schilderyen*, deel 2, Den Haag 1752, p. 215.

⁸ Jacob Campo Weyerman, *De levens-beschryvingen der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen*, deel 3, Den Haag 1729, p. 11.